

Геополитика и международни отношения

ИСЛЯМЪТ ПРИ ДЪРЖАВИТЕ-НАСЛЕДНИЦИ НА ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ В КОНТЕКСТА НА НАЦИОНАЛНО-МАЛЦИНСТВЕНИТЕ ПРОБЛЕМИ И АСПЕКТИТЕ НА СИГУРНОСТТА.

ПЪТЯТ НА ГЪРЦИЯ, БЪЛГАРИЯ И БОСНА В ТЪРСЕНЕТО НА ПОДХОДЯЩ МОДЕЛ.

ПРОФ. Д.И.Н. ВАЛЕРИ СТОЯНОВ

E-MAIL: VALERYST11@YAHOO.COM

PERSONAL WEBSITE: WWW.VALERISTICA.IHIST.BAS.BG

Валери СТОЯНОВ е професор в Института за исторически изследвания към Българската академия на науките. Магистър е по тюркология на Софийския университет (1974), доктор по философия на Хумболтовия университет в Берлин (1981), доктор на историческите науки (2004). Научните му интереси са насочени към граничните области на историята, историческата етнология и антропология, Източна и Югоизточна Европа. Има над 150 научни публикации, отнасящи се до различни аспекти на помощните исторически науки (дипломатика, палеография, ономастика), евразийските конни народи (хуни,

българи, кумани), националните и малцинствени въпроси, проблемите на европейския ислям и др.

Резюме: В текста е предприет опит за очертаване в хронологичен план на ситуацията с мюсюлманското население в основните направления на балканския национален ландшафт с акцент на Гърция, България и Босна.

Ключови думи: Балкански ислям; Османско наследство; Югоизточна Европа; турци, бошнаци, помаци; мюсюлмани в Гърция, България и Босна; национална сигурност и малцинствена политика; уахабизъм.

ISLAM IN THE SUCCESSOR STATES OF THE OTTOMAN EMPIRE IN THE CONTEXT OF NATIONAL MINORITY ISSUES AND SECURITY ASPECTS.

THE WAY OF GREECE, BULGARIA AND BOSNIA IN LOOKING FOR A SUITABLE MODEL.

PROF. DR. SC. VALERY STOYANOV

E-MAIL: VALERYST11@YAHOO.COM

PERSONAL WEBSITE: WWW.VALERISTICA.IHIST.BAS.BG

VALERY STOYANOV is a professor at the Institute for Historical Studies at the Bulgarian Academy of Sciences. He holds a Master's degree in Turkic Studies from the University of Sofia (1974), a PhD degree from the Humboldt University in Berlin (1981) and a D.Sc. degree in History (2004). His scholarly interests are in the field of border studies of history, historical ethnology and anthropology, Eastern and Southeastern Europe. He has over 150 scientific publications on various aspects of the auxiliary sciences of history (diplomats, paleography, onomastics), Eurasian

equestrian people (Huns, Bulgarians, Cumans), national and minority issues, problems of European Islam, and more.

Summary: In the text an attempt is made to outline in chronological terms the situation with the Muslim population in the main directions of the Balkan national landscape, with an emphasis on Greece, Bulgaria and Bosnia.

Keywords: Balkan Islam; Ottoman heritage; Southeast Europe; Turks, Bosniaks, Pomaks; Muslims in Greece, Bulgaria and Bosnia; national security and minority policy; Wahhabism.

ЗАПАДНИТЕ БАЛКАНИ - БОСНА

(Продължение от предишния брой)

Войната слага край на Първа Югославия. На 25 март 1941 г. Д. Цветкович сключва съюзен договор с Германия, но два дни по-късно правителството му е свалено с преврата на ген. Dušan Simović, комуто едва ли останало време да подготви страната за идващата война. На 6 април германските въздушни сили (Luftwaffe) бомбардират Белград. Кралският генерален щаб бяга към Пале и Сараево, а после през Черна Гора достига Лондон, където се формира югославско правителство в изгнание. За по-малко от две седмици немските войски смазват доминираната от сърби югославска армия и тя капитулира на 17 април. След като Мачек отклонява в Загреб предложението да поеме властта в Хърватия, немците се насочили към движението Усташа начело с Анте Павелич. Още преди края на инвазията, на 10 април е обявена т. нар. Независима хърватска държава (Nezavisima Država Hrvatska), към която е включена цяла Босна и Херцеговина заедно с областта Срем до вливането на Сава и Дунав при Белград. На практика НХД остава под италианско и германско влияние – районите край Адриатика били под италиански контрол, а останалите – окупирани от немската армия. Формално за държавен глава е поставен Томислав II,¹ но всъщност управлението било в ръцете на обявения се за *поглавник* (главатар, фюрер) Анте Павелич. Неговият министър на културата Mile Budak оповестява на 22 юли целта на усташката политика: „Ние ще убием една част от сърбите, друга част ще изселим, а останалите ще бъдат принудени да приемат католическата вяра“. И наистина – близо 100 000 сърби биват избити, а над 200 000 – обрнати в католицизма. Това вероятно били онези 200 000 католици, които по една или друга причина са били приели православието в междувоенния период. По различни данни до 700 000 сърби са били осъдени по време на усташкото управление. Част от тях били изпращани в концентрационни лагери като този в Jasenovac, Западна Славония. Заедно с политиката на „завръщането на сърбите към вярата на прадедите“, която е била ревностно подкрепяла и от католическото духовенство, това значително редуцирало броят на православните. В НХД е имало към 3,6 милиона католици хървати, 2 милиона православни сърби и 800 хиляди мюсюлмани. Но доколкото последните били приемани като

„мюсюлмански хървати“ и „арийци“ (самият Павелич ги обявява за „най-чистата част“ на хърватския народ), то с тях делът на хърватите в страната нараствал от 55% на 68%.

Особено е било положението на босненските мюсюлмани през краткото съществуване на НХД. Усташите възприемали Босна и Херцеговина като „сърцето на Хърватия“ и предприели мерки за нейната интеграция, като демонстрирали зачитане на традиционната мюсюлманска култура. На 25 април 1941 г. Анте Павелич отправил послание до босненския *реис-юл-улема* Фехим Спахо (братът на Мехмед Спахо), в което изказал пожелание „мюсюлманите да се чувстват свои в собствената си страна, в свободната и независима държава Хърватия“. В отговор духовният глава с делегация от мюсюлмани посетил Загреб, засвидетелствал почит към „поглавника“ и в нарочна прокламация призовал мюсюлманите да бъдат лоялни на властта. През есента на 1941 г. към завършения още в 1938 г. в Загреб художествен павилион в чест на сръбския крал Петър I Караджорджевич (Освободител) започнало изграждането на три 45-метрови минарета и кръглата галерия се превърнала в джамия, изкусно украсена отвътре с мраморни зелени плочи и цитати от Корана. Тази т. нар. Поглавникова джамия е била тържествено открита на 19 август 1944 г. в присъствието на Анте Павелич. Усташката пропаганда се стараела да създаде впечатлението за привилегированост на мюсюлманското население, за да се противопостави то на сърбите. Още на първата годишнина от провъзгласяването на „независима Хърватия“ Анте Павелич се появил публично с фес вместо с обичайната фуражка и приветствал мюсюлманите като „най-чистите от всички хървати“. Джафер Куленович и много други представители на босненския елит на свой ред работели за обвързване на мюсюлманите с новата хърватска държава, за да се чувствали те най-после „свободни, доволни и напълно равноправни“.

Сред бившите функционери на ЈМО, обаче, имало и такива, които не били изоставили мисълта за автономността на Босна и Херцеговина. Един от тях, Uzeir-aga Hadžihasanović, се превърнал в главен изразител на тази политическа линия и е бил възприеман от немските окупационни власти като същинският наследник на Мехмед Спахо. Заедно с някои партийни колеги и боснен-

ски сръбски политици той изпратил меморандум до немските власти с молба за даването на автономен статут на Босна като немски протекторат. В края на април 1941 г. същите искания били представени от смесена делегация и на Nakija Handžić, назначен от Павелич за комисар на Босна и Херцеговина. Опитът не успял – сърбите в делегацията били аресувани и екзекутирани, а на мюсюлманите било наредено да изоставят своите анти-хърватски идеи. Въпреки това Хаджихасанович не се отказал – от една страна той пледирал за включването на бошнаци в ръководния щаб около Дража Михайлович, за да се избегнели нападенията на четниците над мюсюлмани, а от друга се стремял към по-тесни връзки с германците, разчитайки на тяхната закрила.

През ноември 1942 г. подробна петиция била изпратена лично до Адолф Хитлер – в нея се предлагало военно управление на Босна и Херцеговина под немско ръководство и тясно сътрудничество. Изразява се симпатия към национал-социализма и се посочвали общите за него и исляма врагове – комунистите, евреите, масоните и Великобритания като колониална сила. Властите в НХД били упреквани във връзки с т. нар. Черен интернационал (католическата църква) и се изказвало недоволство от опита за определяне на мюсюлманите като сърби или хървати, независимо от самостоятелния им произход, възходящ към готите през III в. Не е известна реакцията на фюрера, но той се изказвал ласкаво за исляма и е смятал, че германците са щели да бъдат по-добре при него – едно „учение, възнаграждаващо героизма“. Хайнрих Химлер, в качеството на райхсфюрер на SS, на свой ред е изразявал симпатии към босненските мюсюлмани, определяйки ги „расо-

Босненски мюсюлмани от 13-та планинска СС-дивизия „Ханджар“ (лялото на 1943 г.)

во“ като германци със славянски език и ислямска култура. По негова инициатива и със съдействието на мюфтията на Йерусалим Amin al-Husseini и някои по-видни босненски мюсюлмани през април 1943 г. е била формирана и SS-дивизията „Handžar“ в рамките на чуждестранните подразделения на SS. Тя е била изцяло мюсюлманска с около 21 000 души бошнаци и албанци, на които по изключение се позволявало да имат военни имами – по един на всеки батальон. Ханджар била използвана в борбата с Титовите партизани – между ноември 1943 и през цялата 1944 г. тя участва в редица сражения с тях. Вече в началото на 1945 г. по-голямата част от войниците дезертирвали и се присъединили към партизаните или се завърнали по родните си места. Освен „13-та СС планинска дивизия „Ханджар“ (1-ва хърватска)“ – както е било нейното официално наименование – е имало и местни мюсюлмански милиции, сред които отредите на Nedžad Topović в Източна Босна и тези на Husein (Huska) Miljković от Западна Босна, който, обаче, често е сменял страните – в съюз ту с партизаните, ту с усташите. По време на войната мюсюлманите са воювали на почти всички страни – най-малко при четниците на Draža Mihajlović поради следваната от тях великосръбска идеология, повече – сред партизаните (в едно интервю от 1944 г. Тито ги определял на 2,5% наравно с македонците) и най-много – при усташите или в рамките на дивизията „Ханджар“. По някои изчисления, през Втората световна война загубват живота си 75 000 босненски мюсюлмани – 8,1% от това население.

В първите следвоенни години новата комунистическа власт следва линията на национална политика, съответстваща на тази в Москва – прокламират се принципите на самоопределяне, териториална автономия и равноправие на националностите. Още през лятото на 1944 г. е решено възстановяването на Босна и Херцеговина като отделна политическа единица. В нея хървати, сърби и мюсюлмани щели да живеят в пълно равноправие. Конституцията от 1946 г. е също копие на съветската от 1936 г. Там мюсюлманите не се разглеждат като отделна народност, а само като верска общност. Засилва се секуларизацията, което създава сред босненските мюсюлмани нова светска прослойка. И ако до 1939 г. комунистиче-

ската партия в Босна и Херцеговина е наброявала едва 170 члена, сега тя значително увеличила броя на своите симпатизанти. Антиралигиозната политика се отразява и на мюсюлманската общност. Между 1946-1949 г. са били водени съдебни процеси срещу членове на възникналата през 1939 г. организация *Mladi Muslimani*, която се е противопоставяла на комунистическия секуларен курс. Един от нейните водачи, бъдещият пръв президент на Босна Alija Izetbegović, е бил осъден на три години затвор заради подкрепата му за „Ханджар“. През 1946 г. се премахват шерийските съдилища и се закрива сараевското висше медресе, което е подготвяло кадрите за тях. В 1947 г. висшето вакъфско събрание взема решения за самоуправлението на мюсюлманската общност при новите условия. След 1948 г. било забранено религиозното обучение в училищата и дейността на ислямските културни организации. Запазила се функцията на *реис-юл-улема* и върховното вакъфско събрание, но вакъфите били одържавени и в крайна сметка отнети от контрола на религиозната общност. Чрез закон от 1950 г. се забранило забулването на жените в цяла Югославия и това се обявило за съответстващо на нормите на исляма. Нова възможност за обучение на мюсюлмански длъжностни лица предложила Катедрата по ориенталска филология към основания през 1949 г. университет в Сараево – в нея били изучавани турски, арабски и персийски езици и се стимулирало изследването на историята на страната през османския период.

Царевата джамия в Сараево (XV-XVI в.)

При преброяване на населението през 1948 г. мюсюлманите разполагали с три възможности за самоопределение – като сърби-мюсюлмани, хървати-мюсюлмани или като мюсюлмани с „неопределена“ или „недекларирана“ национална принад-

лежност. Почти 90% избрали третата опция – 778 000 „неопределени“ мюсюлмани срещу 72 000 „сръбски“ и 25 000 „хърватски“ мюсюлмани. При следващото преброяване от 1953 г. вместо категорията „мюсюлмани“ било въведено идентифициране като „югославяни“ – вече 891 800 босненци предпочели това обозначение, макар и не всички от тях да били мюсюлмани. Разривът между Тито и Сталин през 1948 г. води до изключване на Югославия от Коминтерна и нейната политическа изолация от комунистическия блок. Като противовес страната търси сближаване със Запада и получава оръжейни доставки, но Тито дава да се разбере, че не би желал да е сателит нито на СССР, нито на Запада. Вместо това той обявява нов „югославски път към социализма“ с децентрализация на стопанството и самоуправление, а във външен план се ориентира към необвързаните държави като Индия, Индонезия и Египет. Това води до подобряване на положението на вероизповеданията. С един закон от 1954 г. се гарантира религиозната свобода и се поставят религиозните храмове под държавен контрол. По-късно ислямът започва да изпълнява и политическа функция в югославската външна политика сред т. нар. Движение на необвързаните – босненски мюсюлмани стават дипломати в Близкия Изток и в Индонезия.²

В началото на 1960-те години се очертават две концепции за югославското държавно развитие – едната на дългогодишния сръбски шеф на тайните служби Aleksander Ranković за централизирана държава и за „интегрален югославизъм“, а другата на словенеца Edward Kardelj за децентрализирана държава, модернизиране на икономиката, равнопоставеност на нациите и социалистическо самоуправление. С отпадането на Ранкович от ЦК на ЮКП се налага либералната линия (1966). Вътрешнополитическото разхлабване е използвано от босненските мюсюлмани за заздравяване на връзките им с ислямския свят чрез обмен на делегации, на студенти и поклонничество до Мекка – между 1967 и 1983 г. над 20 000 югославяни посещават свещения град, а до средата на 1970-те години са изградени и 500 нови месчети – от тях повечето на територията на Босна. През 60-те години някои босненски интелектуалци настояват за признаване на национален статут на босненските мюсюлмани. Спорът бил дали те да бъдат обозначени като „мюсюлмани“ или като „босняци“ – по-

томци на средновековния босненски народ. В 1968 г. е прието названието „мюсюлмани в национален смисъл“ и то бива използвано занапред в официалната документация. Признаването на мюсюлманите за „нация“ води до възход на ислямския духовен живот. От 1970-те години начева изпращането на босненски студенти в Йордания, Сирия и Египет, чрез които, обаче, в страната проникват панислямски и ислямистки идеи. От 1977 г. в Сараево започва да функционира Ислямският теологичен факултет, който подготвя духовните кадри. И ако през 1961 г. 87% от посочилите се като „югославяни“ 275 883 души са произлизали от Босна и Херцеговина, от които 84% били мюсюлмани, то десет години по-късно (1971) като „мюсюлмани в национален смисъл“ се декларирали вече 1,7 милиона души в цяла Югославия. В Босна и Херцеговина това били до 40% от населението. При следващото преброяване от 1981 г. били вече отчетени 1 999 890 „мюсюлмани в национален смисъл“ за цяла Югославия (8,9% от населението), а от тях само в Босна и Херцеговина – 1 629 924 души (39,5%).

След смъртта на Тито (1980) новото поколение политици в Югославия все по-често намира национална поддръжка в собствената си република, но се опитва да контролира и последиците от въведения през втората половина на 60-те години либерализъм. Започва поредица от съдебни процеси срещу интелектуалци с националистични прояви. През февруари 1981 г. на три години затвор е осъден Franjo Tuđman – първият хърватски президент след разпадането на Югославия. В 1983 г. биват арестувани и изправени на съд 13 бивши членове на организацията *Mladi Muslimani*, сред тях отново Alija Izetbegović, прочул се през 70-те години в Босна като панислямски идеолог с трудовете си „Ислямът между Изтока и Запада“ и „Ислямска декларация“. На обвинението, че се е стремил към създаването на ислямска държава в Босна той опонира с аргумента, че това би било желателно, но само за страна, в която мюсюлманите са мнозинство. По-късно в хода на разпада на бивша Югославия Изетбегович уточнява, че критичният праг, за да се преминело „от количество в качество“, щял настъпи едва когато мюсюлманите в Босна и Херцеговина станат 70% от общия брой на населението. И един сръбски националист, Vojislav Šešelj, е бил осъден през 1984 г. на осем години затвор зара-

ди нарушаване на конституционния ред, понеже бил предложил в своя публикация поделянето на Босна между Сърбия и Хърватия. Присъдата му била намалена под международен натиск и той бил освободен през март 1986 г., но по-късно Шешел основава Радикалната партия и паравоенните отреди на четниците, прочули се с жестокости по време на войната в Босна и Херцеговина. Така трима от предводителите в предстоящия кървав залез на Втората Югославия са споделяли общата съдба на дисиденти и рушители на съществуващото държавно устройство.

80-те години на миналия век заемат особено място в човешката история. Тогава са разклатени устоите на установения след Втората световна война политически ред. Към започналия десетилетие преди това мюсюлмански ренесанс се добавя ерозирането на комунистическата система с възраждане на националните проблеми в държавите от Източния блок, но също и сред общността на блоково необвързаните страни. Кризата на светските режими в ислямския свят подхранва популизма и насочва към търсене на решения на проблемите в преоткриването на базовите ценности на исляма. В 1979 г. избухва ислямската революция в Иран предвождана от аятоллах Хомейни и на мястото на светската държава на шах Мохаммед Раза Пахлави бива провъзгласена Ислямска република Иран. Година по-късно тя е въввлечена във война със светския иракски режим на Саддам Хюсеин, поддържан във военно отношение от Съединените щати, докато СССР е подпомагал Иран. Противоборството между двете свръхсили се разгръща и в Афганистан, където през 1979 г. са изпратени съветски войски в подкрепа на сателитния режим

Мюсюлмански бойци по време на войната в Босна (1992-1995)

на Хафизулла Амин. Това се оказва такъв капан за политическия и военен престиж на СССР, какъвто бе участието на САЩ във Виетнамската война десетилетие по-рано. Конфликтът се проточва до февруари 1989 г., като въоръжената опозиция на муджахидините (буквално „джихадисти“) бива подкрепяна от специалисти на САЩ, европейските страни членки на НАТО, Китай и специалните служби на Пакистан. Това е времето на поява на ядрото на бъдещата Ислямска държава на Осам бин Ладен и налагане режима на талибаните (от араб. талиб, мюсюлмански студент), върнали обществения ред и норми в страната със столетия назад. Идеята на Збигнев Бжежински за изграждането на мюсюлмански „зелен пояс“ покрай южните граници на съветския блок има за допълнителна последица възраждането на исляма до степен на обръщане на „острието на джихада“ и срещу Западния свят. В Египет организацията „Мюсюлманско братство“ на Hassan al-Bana и Sayyid Qutb, от която е черпел вдъхновение Алия Изетбегович и която е сред основните спонсори за укрепването на европейския ислям, ликвидира египетския президент Anwar as-Sadat в блестяща акция на радикалните ислямисти по време на военен парад (1981). Десетилетие по-късно първите свободни избори в Алжир са спечелени от ислямистите, но военен преврат попречва те да упражнят своята власт. Тези събития са оказали несъмнено влияние и върху босненските мюсюлмански активисти.

Осъденият за „ислямски фундаментализъм“ Алия Изетбегович формулира в своя труд „Ислямска декларация“, че основна задача е „ислямизирането на мюсюлманите“, а идеалната цел би била постигането на една ислямска федерация „от Мароко до Индонезия, от Тропическа Африка до Централна Азия“. За да се случи това са били необходими „ислямът като идеология и панислямизмът като политика“. Той не крие, че основните си идеи е бил заимствал от теоретика на египетските „мюсюлмански братя“ Sayyid Qutb, осъден през 1966 г. на смърт чрез обесване заради участие в опита за убийство на президента Гамал Абдел Наср (1954). И макар Изетбегович да е смятан за борец за националното обособяване на босненските мюсюлмани, той е отхвърлял национализма като чужда на исляма идеология – един „западен внос“, разцепващ единството на *уммата*. Според него, образец и пример за подражание е била Ислямска република Пакистан, основана в

1947 г. като държава на мюсюлманите в индийския субконтинент. По същия начин и една автономна Босна и Херцеговина би могла в идеалния случай да стане съставна част от бъдещата световна федерация на ислямските държави.

Идеите на Изетбегович, несъмнено споделяни и от други мюсюлмански интелектуалци в Босна и Херцеговина, са будели опасения сред православните и католиците в страната, отдавна вече определящи се етнически като части на сръбския и на хърватския народ. Диспропорцията в прираста на население сред трите религиозни общности допълнително нажежава обстановката. За десетилетието между 1981 и 1990 г. при всички тях раждаемостта спада, но сред мюсюлманите тя оставала най-висока. Ако при сърбите намалението е било от 7,7 на 3,8 на хиляда, а при хърватите – от 8,9 на 7, мюсюлманският дял е бил редуциран съответно от 14,8 промила в 1981 г. на 11,3 – в 1990 г. Към ниската раждаемост се добавяло и обстоятелството, че много сърби и хървати се били преселили в съответните републики, докато мюсюлманите нямало къде другаде да отидат. Така техният относителен брой растял – от 39,5% в 1981 г. на 43,7% (1991). Това засилва опасенията за бъдещето на страната и подхранва национализма на сърбите, безпокоящи се и от една възможна мюсюлманско-хърватска коалиция, както в годините на Втората световна война. Страхът, че един ден мюсюлманите в Босна биха могли да придобият абсолютното мнозинство, действал мобилизиращо на сръбските националисти. През годините на войната президентът на Република Сръпска Radovan Karadžić аргументира с това искането си за отделянето от Босна и Херцеговина – „ако те [мюсюлманите] не желаят да живеят в Югославия, в която сърбите са общо 40%, защо ние трябва да живеем в Босна, където те са 44%? С времето ще бъдат 50% и ще възникне мюсюлманска държава“.

След парламентарните избори в Югославия от 1990 г. расте напрежението между центробежните и центростремителни сили. Хърватия и Словения се стремят към отделяне от федерацията, а Сърбия и Черна гора търсят решение в трансформирането на Югославия в „Общност на югославските републики“ подобно на създадената година по-късно след рухването на СССР *Общност на независимите държави*. В хода на войните за разделяне на югославското наследство босненските мюсюлмани успяват да защитят най-после право-

то си на съществуване като отделна „бошнакка“ нация. Но на каква цена! И с какви последствия за бъдещето на Балканите!

Едва ли може да се реши еднозначно, до каква степен разпадът на Югославия е в резултат на вътрешно намерили процеси, или е стимулиран и от външни геополитически фактори, допринесли за срива на комунистическата система. Динамиката на събитията в края на 20 век и повторемостта в модела на развитие позволява да се предполага, ако не наличието на общ „оперативен план“, то поне взаимното сътрудничество на лица и сили от двете страни на някогашната „железна завеса“. ³ Във войната в Югославия от края на 20 в. се сблъскваха както коренни, така и недефинирани явно външни интереси. Подкрепата за малцинствените общности (в случая за босненските мюсюлмани и после за албанците от Косово) се вписва в неолибералния тренд да се толерира спецификата на обособените групи, които се различават от общонационалния културен модел. Така, в името на многообразността се потиска всеки опит за интеграция на мюсюлманското население в една по-обхватна национална общност. Нещо повече, самата идея за нация и национална държава бива отхвърлена като неадекватна на актуалните повели на времето. Проблемът е, че такива неолиберални леви „прогресисти“ въобще не си дават сметка за възможните последствия, когато прилагането на техните идеи в неподготвена среда може да доведе до конфликт и сблъсъци с унаследените традиционни представи за морал и законосъобразност. Освен умишлено да търсят конфронтацията? Тогава извоюваните малцинствени права са в конфликт с представата на мнозинството за по-справедлив правов ред при управлението на страната.

С въвличане на босненските мюсюлмани в преразпределянето на югославското наследство войната в Западните Балкани се интернационализира, добивайки чертите на цивилизационен сблъсък. Докато наемници от Западна Европа подкрепяха борбата на хърватите, а такива от Русия и православния свят подпомагаха сърбите, на страната на мюсюлманите се притекоха муджахидини от арабския свят, натрупали бойния си опит в Афганистан. Една въздействаща картина на ужасите от братоубийствената война ни предлага филмът на Оливер Стоун „Спасител“ („Savior“, 1998) с участието на Наталия Кински и Денис Куайд. Проблемът е не само в „накървяването“ на всички

участници и съмненията в политическа пристрастност на Хагския трибунал, а в привличането към „босненската кауза“ на радикализирани ислямски бойци, много от които се установяват след войната в страната. В отплата за помощта си те получават босненско гражданство, сключват брак с местни мюсюлманки и се настаняват в отделни селища, ⁴ изграждайки уахабитски общности. Двадесет такива бойци от мюсюлманската бригада „El-Mujahid“ на босненската армия, били установени поименно в края на 2011 г. да живеят в Восиња, община Maglaj, на 50 км. западно от Тузла – някогашни граждани на Египет, Йордания, Ливан, Сирия, Судан, Алжир, Тунис и др. ⁵ Още преди края на войната, когато сърбите са прогонени от селото, а в домовете им заживяват муджахидини, те били посетени от Аумен ал-Зawahiri – заместникът на Осама бин Ладен в Ал-Кайда. ⁶ Впоследствие новите босненски граждани стават активни мисионери на един крайно стриктен ислям и се опитват да го налагат сред *уммата*. Наистина, под натиска на САЩ властите отнемат гражданството на около 400 бивши бойци с чужд произход. Но и без тях в страната остават достатъчно салафитски „клетки“, чиито излъчвания упражняват въздействие върху по-младата генерация – близо 13% от босненските мюсюлмани вече подкрепят това реформаторско движение на сунитския ислям. Към това се добавят и финансовите потоци от саудитското кралство и другите страни от района на Персийския залив, инвестирани над половин милиард долара в развитието на Босна – предимно в строителството на молитвени домове (над 150 нови джамии), сред които и джамията „Крал Фахд“ в Сараево – най-голямата на Балканите. Още в 2001 г. Алия Изетбегович е удостоен от престолонаследника на Дубай с парична награда от един милион дирхама (272 480 USD) за заслуги към исляма. ⁷ Сред тях явно е и създаването на благоприятни условия за стъпване на *уахабизма* на Балканите, доколкото той е отговорен за раздаване на почти 13 000 паспорти на джихадисти, от които 3000 – смятани за опасни терористи. И въпреки, че главният мюфтия Mustafa Cerić се опитва да поддържа в равновесие унаследеното и привнесеното в днешния босненски ислям, чиято традиция се сочи като пример за един просветен и по-толерантен „европейски ислям“, с времето службите по сигурността започват да отчитат все по-засиленото влияние в Босна и Херцеговина на уахабитското ултраконсервативно реформаторско течение. ⁸

Очертаната картина за развитието и състоянието на мюсюлманските общности на Балканите след тяхното отделяне от османския „Дом на Исляма“ – макар и доста схематична – позволява да се набележат спецификите в отделните пътища за справяне с „малцинствения въпрос“. До голяма степен те се дължат на различията в политическата и социално-икономическа система на визираните балкански страни, като водоразделът е по граничната полоса между „комунизъм“ и „либерална демокрация“, или в по-ново време – между принадлежността към НАТО (Гърция и Турция), Варшавския пакт (България) и Движението на необвързаните държави (Босна като част от Югославия). До края на Втората световна война, когато политическите режими на Балканите следват една обща, национално ориентирана линия, мерките за регулиране на „малцинствения проблем“ в неговия „ислямски аспект“ са сходни. По еднакъв начин при частните училища бива въведено обучението на общонационалния официален език, налага се присъствието на учители, произхождащи от мнозинството, засилено започва изучаване на националната история, география и литература, променят се и имената на селища, географски и други обекти с цел изличаване на следите от чуждо присъствие в местната топонимия. Следва опит за обособяване на нетурските славяноезични мюсюлмани като етническа общност – „българска“ в България или „помашка“ в Гърция (в бившата Югославия „торбешите“ от Македония и „гораните“ от Косово са били причислявани към местното ислямизирано „македонско“ или „сръбско“ население, докато в България те са смятани за част от българската диаспора). Различният статут на мюсюлманското население в отделните страни обуславя и диференциите в малцинствената политика, която – повече или по-малко – се предопределя от значимостта на мюсюлманите и тяхната роля в развитието на съответните общества.

Ако в Гърция например „турското“ малцинство е редуцирано чрез регулиран обмен на население – подход, приложен още с раждането на гръцката държава и после повторен в Лозанския договор, то при териториалното разширяване на страната новите земи идват със своите жители мюсюлмани. Те стават обект на гръцката малцинствена политика, която варира между съхраняване на

статута им като „османци“ (а по-късно и „турци“) или диференцирането им по етнически признак в рамките на мюсюлманската общност, за да се прекъснат влиянията върху тях от съседните национални държави. Присъединяването на Турция и Гърция към Организацията на Северноатлантическия договор (НАТО) е съпроводено с изглаждане на двустранните отношения и отстъпки в малцинствената област, при което мюсюлманите от Западна Тракия биват официално признати за „турци“. С увеличаване на напрежението между двете страни, обаче, се прави опит за допълнителното им народностно разграничаване с цел овладяване на процесите и контрол над външните влияния. Нов момент внася появата на бегълци от Средна Азия и Близкия Изток, което отрано превръща Гърция в порта за проникването на мюсюлмански мигранти

Град Витез в централна Босна и Херцеговина през войната (края на април 1993 г.)

към Европа. Немалка част остават в страната и допринасят за увеличаване на общия брой мюсюлмани и тяхното културно многообразие.

България, напротив, от самото начало включва повече или по-малко компактни маси мюсюлманско население – както в Княжеството, така също в Източна Румелия. Те не са били прогонени в османските предели или разменени с християни, по подобие на гръцкия случай, а остават по родните места и се превръщат в обект на националната политика. Тя е значително по-либерална от тази в Гърция, но и в двете страни протичат сходни процеси по регулиране на малцинствения въпрос. Различията се задълбочават след Втората световна война, когато България остава в сферата на съветското влияние и е включена в Организацията на Варшавския договор, създадена, за да противодейства на НАТО. Конфронтацията по време на Студена-

та война превръща българските турци и мюсюлмани в заложник на борбата между двете световни системи. Оттук всички опити за редуциране на тяхната численост чрез периодичен натиск за изселване или засилено идеологическо въздействие, което в последните десетилетия на режима закономерно се изражда в опит за етнокултурна асимилация. Мъчителният преход на страната към нов демократичен ред е съпътстван с възстановяване правата на мюсюлманите до степен, в някои отношения надвишаваща старите нива. Подобряването на отношенията с Турция и „отварянето“ на страната към света рефлектира в засилване на външните влияния и проникване сред българските мюсюлмани на доскоро нетипични за тях идеологически доктрини, имащи потенциала да променят естеството на практикувания традиционен ислям.

Това вече се забелязва в Босна и Херцеговина, която по силата на историческото си развитие бе най-близо до възможността да предложи образец за един отворен към модерността и в този смисъл „по-светски“ модел на „европейския ислям“. Доколкото следвоенното устройство на страната възпрепятства обособяването на самостоятелна единица с преобладаващо мюсюлманско население (въпреки че в самата Федерация Босна и Херцеговина броят на бошняците достига 73%), се намалява и опасността от появата на държава, управлявана по нормите на шериата. Босненската интелигенция и елит – независимо от конфесионалните различия – са светски ориентирани и се стараят да ограничават политическия ислямизъм във всичките му форми. Но закрепването на *уахабизма* в Босна вече е факт и неговото въздействие над младите мюсюлмани – така както навсякъде в Европа – не бива да се подценява. Неслучайно сред над петте хиляди европейци, воювали на страната на Ислямска държава в Сирия и Ирак, близо 900 са произлизащите от Босна, Албания, Македония, Косово и Санджак – онези европейски територии

Уахабити
в Босна

на Османската империя, които най-дълго са останали в качеството си на „Дом на Исляма“. Една трета от тях имат корените си в Босна и Херцеговина. По някои мнения, след Белгия Босна е навярно вторият най-голям европейски източник на бойци за ДАЕШ – около 50 джихадисти с босненски паспорти са загинали по бойните полета на Близкия Изток. А в северните райони на страната вече има обособени „шериатски села“, чиито жители живеят по строгите норми на ислямския закон.

Проявите на „реислямизация“ в мюсюлманския свят, обръщането към корените на вярата в опита да се противодейства на западния културен модел, са елементи от един начеващ цивилизационен сблъсък, който неминуемо влияе върху параметрите на националната сигурност. Ето защо познаването на състоянието на исляма във всяка отделна страна придобива днес особена актуалност.

- 1 Томислав II е принц Аймоне ди Торино, правнук на италианския крал Виктор Емануил II. Той въобще не е бил посещавал НХД, а в края на 1943 г. с излизането на Италия от войната, се отказва от престола и окончателно предава пълномощията си на Павелич.
- 2 N. Malcolm. Цит. съч., 195-198.
- 3 Вж. при Valery Stojanow. Remembering the Changes in 1989 – a General Approach. – In: *Shared Pasts in Central and Southeast Europe, 17th-21st Centuries: Hungarian and Bulgarian Approaches*. Editors: Gábor Demeter and Penka Pezkovska. Sofia-Budapest, 2015, pp. 345-353
- 4 Например в Osvam и Vocinja край Maglaj, Zeljezno Polje, Serici, Babina Reka и Tetovo край Zenica, Lepenica и Miljanovci край Tesanj, Mehurici при Travnik, Rujnica край Zavidovici, Blagaja край Mostar, в Buzima, Sanski Most, Sarajevo, Jablanica и Konjic. Вж. съобщението на *Radical Islam Monitor in Southeast Europe* от 1 март 2012 г. „Up to 5,000 Bosnian Muslims involved with Islamic terror“ на адрес: <http://rimse.gr/?p=374> и <http://www.rimse.gr/2012/03/up-to-5000-bosnian-muslims-involved.html> [последно посетен на 19.08.2019].
- 5 Overview of 20 members of the 7th Muslim Brigade “El-Mujahid” of the Army of BOSNIA AND HERZEGOVINA who received Bosnia & Herzegovinan citizenship (28 декември 2011), <http://rimse.gr/?p=353> и <http://www.rimse.gr/2011/12/overview-of-20-members-of-7th-muslim.html> [последно посетен на 19.08.2019].
- 6 Вж. Renate Flottau. Balkan Mujahedeens Fundamentalist Islam Finds Fertile Ground in Bosnia. – In *Der Spiegel*, 11.09.2007 (<http://www.spiegel.de/international/europe/balkan-mujahedeens-fundamentalist-islam-finds-fertile-ground-in-bosnia-a-516214.html>) [последно посетен на 19.08.2019].
- 7 Вж. при Christopher Deliso. *The Coming Balkan Caliphate: The Threat of Radical Islam to Europe and the West*. Westport, Connecticut – London: Praeger Security International, 2007, p. 5.
- 8 Вж. например „Германското разузнаване притеснено от уахабизма в Босна“. – *NewsBG* от 28.11.2017 г. (<https://news.bg/world/germanskoto-razuznavane-pritesneno-ot-uahabizma-v-bosna.html>) [последно посетен на 19.08.2019].